

Структурна класифікація українських ідеонімів

М.М. Цілина*

Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Київ, Україна

*Corresponding author. E-mail: macilin@ukr.net

Paper received 02.11.15; Accepted for publication 17.11.15.

Анотація. У статті розглянуто структуру українських найменувань, пов'язаних з духовною сферою людини. На основі наукових праць Н.В. Подольської, О.В. Суперанської, М.М. Торчинського та ін. сформовано основні типи побудови таких пропріативів: однокомпонентні ідеоніми (прості й складні), складені ідеоніми, ідеоніми-сполуки; ідеоніми-фрази. Виявлено найбільш продуктивні моделі цих онімів і з'ясовано, що загалом структура української ідеонімії зумовлена, перш за все, специфікою денотативного об'єкта.

Ключові слова: ідеоніми; артіоніми; бібліоніми; гемероніми; поетоніми; хрононіми

Ідеоніми – власні назви об'єктів, пов'язаних із духовною сферою людини. Ідеонімія належить до однієї з новітніх галузей ономастики, котра до цього розглядалася за окремими тематичними групами цих власних найменувань (поетонімів, бібліонімів, хрононімів та ін.), а як єдина онімна система не досліджувалася. Відтак, актуальними залишаються питання розроблення загальнотеоретичних основ власне української ідеонімії, таких її аспектів, як класифікаційний поділ за типом денотованого об'єкта, хронологією постання назв, їх походженням та структурою. Об'єктом цього дослідження стануть українські власні назви духовної сфери, предметом – структурні типи таких найменувань.

Структура ідеонімів у цілому в українській мовознавчій літературі не розглядалася. Проводились лише поодинокі дослідження у цій сфері. Зокрема, Н.Ф. Попович проаналізувала структуру літературно-художньої антропонімії української драматургії XIX–XX ст. і виокремила однослівні, двослівні та багатослівні найменування [6, с.155]. Л.Д. Шестопалова, розглядаючи специфіку антропонімів у химерній прозі В.Г. Дрозда, визначила двокомпонентні та трикомпонентні антроповжитки, одночасно із цими у дослідниці функціонує дублетний термін тричленні антропомоделі [12, с.17]. Досліджуючи антропонімію роману Ю. Яновського «Чотири шаблі», Г.В. Шотова-Ніколенко вказує на перевагу двочленних антроформул у змалюванні військового середовища [13, с.7] Однак ця класифікація є суміжною дослідженню будь-яких антропонімів. Тобто антропонімічний поділ може бути застосованим до поетотопонімічного. Так само, наприклад, О.В. Суперанська здійснює класифікацію топонімів за будовою: однослівні – прості (похідні, непохідні), складні та багатослівні [7, с. 88-103], – котру цілком можливо застосувати для поетотопонімічної градації. Такий підхід у випадку ідеонімії повинен бути універсальним, тобто враховувати специфіку побудови не лише поетонімічних одиниць, а й артіонімічних, бібліонімічних, гемеронімічних тощо.

Спробу такого підходу до структури усіх ономастичних одиниць запропонував М.М. Торчинський, який виокремлює оніми загалом прості однослівні однокореневі (одноосновні), які можуть бути безафіксними і афіксними; складні однослівні (двоосновні та багатословні); складені дво-, багатослівні власні назви, що поділяються на оніми-словосполуки, оніми-словосполучення й оніми-фрази [9, с. 216–224]. Проте вважаємо стосовно градації ідеонімів варто вводити поняття не однослівний, двослівний, багатослівний, а однокомпо-

нентний, двокомпонентний, багатокомпонентний, як у синтаксисі, а також за аналогією до дефініцій, прийнятих у термінології (див. праці Н.О. Гимер [1], О.В. Гурко [2], С.М. Локайчук [3], Т. Петрової [4], Л.А. Халіновської [11]), оскільки слова, як відомо, бувають повнозначні та неповнозначні, а останні у дво- та багатокомпонентних конструкціях виконують службову функцію. Наприклад, назви картин «У свято» О. Кульчицької чи «Біля кафе» О. Мурашка за такою класифікацією повинні бути б бути двослівними, як і найменування художніх полотен «Бойківська хата» К. Устияновича чи «Українська дівчина» Л. Жемчужникова. Та в першому випадку маємо лише один самостійний компонент, а в іншому – два, тому цілком логічним видається структурний поділ ідеонімів на основі кількості повнозначних компонентів. Якщо повнозначний елемент один – однокомпонентні, два – двокомпонентні, більше двох – багатокомпонентні. Синонімічним до двокомпонентний, багатокомпонентний може бути двочленний, багаточленний. Таким чином, урахувавши попередні думки, можемо репрезентувати ідеонімічну структуру так:

1. **Однокомпонентні ідеоніми** – це ідеоніми, до складу яких входить один повнозначний елемент. При цьому вони можуть бути **простими** однокореневими (одноосновними) [9, с. 216], що у свою чергу є безафіксними чи афіксальними, та **складними** двокореневими (двоосновними), рідше багатокореневими [9, с. 220].

Прості однокореневі (одноосновні) безафіксні, або непохідні, – це одноосновні власні назви з нульовим онімічним формантом [5, с. 113]: бібліоніми «Грім» М. Вінграновського, «Собор» І. Гончара; артіоніми «Сон» Ю. Ільєнка, «Скіф» І. Кавалерідзе; гемероніми «Гарт», «Слово»; поетонім *Шрам* з роману П. Куліша «Чорна рада»; хрононім *Руїна*. Прості афіксальні, або похідні, утворені додаванням до основи будь-якого афікса: бібліоніми «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка, «Дитинка» М. Костомарова; артіоніми «Рабство» М. Парашука, «Святання» І. Іжакевича; гемероніми «Порадниця», «Боротьба»; поетоніми *Зачіплянка* з роману І. Гончара «Собор», *Марійка* з повісті О. Кобилянської «Земля»; хрононіми *Пречиста*, *Покрова*, *Різдво*.

Складні однослівні двокореневі (двоосновні) ідеоніми – це власні найменування, у складі яких два компоненти, поєднані за допомогою з'єднувальних голосних або без них. В ономастичній термінології вони кваліфікуються як композити [5, с. 66]: артіоніми «*Богоматір*», «*Водограй*»; бібліоніми «*Чорноморці*» М. Старицького, «*Прапорносці*» О. Гончара; гемероніми «*Хлі-*

бороб», «Телекритика»; поетоніми Жеривол, Курояд із драми Ф. Прокоповича «Владимир», назва якої також складна; Сивоок з роману П. Загребельного «Диво»; хрононіми М'ясопуст, Великдень. Ці композити можуть бути й афіксальними, як, наприклад, хрононім Благовіщення. Сюди зараховуємо й однослівні двокореневі складноскорочені ідеоніми: фільмонім «Укразія», назви електронних газет «ПартОрг», «ЕлВісті», поетонім ФЗУ в романі О. Гончара «Собор» і под. Складними двоосновними є ще ідеоніми, утворені юкстапозицією – поєднанням кількох слів або словосполучень в одному складному слові [8, с. 243]: Голофагора у «Неофітах» Т. Шевченка, Баглай-студент у згаданому романі

О. Гончара, сценоніми «Еквілібристи-вуглекопи», «Ковалі-молотобойці», «Семафор-гігант», гемеронім «Дебет-кредит» (газета).

Складені ідеоніми – дво- і багатокомпонентні власні назви об'єктів духовної сфери. Вони поділяються на оніми-словосполучення; оніми з підрядним, сурядним і предикативним зв'язком між компонентами й оніми-фрази.

За М.М. Торчинським, **оніми-словосполучення** – це поєднання повнозначної частини мови зі службовими, передусім прийменниками [9, с. 223]: артіоніми «На пасіці» (картина І. Їжакевича), «На небі» (пісня групи «Океан Ельзи»), «За мольбертом» (фотографія О. Гапона), біблійоніми «Через кладку» (повість О. Кобилянської), «На руїнах» (драма Лесі Українки), «Про нотаріат» (закон); гемеронім «У озера» (російськомовна назва газети).

Двокомпонентні оніми із підрядним чи сурядним зв'язком між компонентами [7, с. 103] – саме так ідентифікуємо ці найменування, а не оніми-словосполучення: артіоніми «Нічний візник» (фільм), «Програєся в карти» (назва гравюри Т. Шевченка), «Пам'ятник Б. Хмельницькому», «Старі фотографії» (пісня групи «Скрябін»); белетристиконіми «Троянди і виноград» (назва збірки М. Рильського), «Тектоніка і стратиграфія» (науковий збірник), «Я і Сара» (пісня групи «Дзідзьо»). За побудовою вони схожі до простих словосполучень.

Багатокомпонентні ідеоніми з підрядним чи сурядним зв'язком – багаточленні утворення, до складу яких входять як мінімум три повнозначні компоненти, поєднані як мінімум двома підрядними, сурядними зв'язками у будь-якій комбінації. Наприклад, у назві цирково-

вого номера «Лев на повітряній гойдалці» три самостійні компоненти і два підрядні зв'язки – між *лев на гойдалці* – керування; між *на повітряній гойдалці* – узгодження; у назві фільму «Життя і смерть лейтенанта Шмідта» чотири самостійні компоненти і три зв'язки: між *життя і смерть* – сурядні, між *життя і смерть лейтенанта* – підрядні (керування), між *лейтенанта Шмідта* – підрядні (узгодження). Такі найменування за побудовою схожі до складних словосполучень. Сюди зараховуємо назви «Народна творчість та етнографія» (журнал), «Концепція стратегії культури України», «Портрет київського бургомістра Петра Борщевського», «Теорія визначників і теорія форм» (монографія), «Малоросійские и червонорусские народные думы и песни» (збірник) та ін.

Оніми-фрази – предикативні конструкції, що вживаються як номінативні одиниці [9, с. 224]. Структурна організація цих ідеонімів схожа на побудову речень. При цьому такі пропріативи можуть бути аналогами простих речень – поширених й непоширених: «Борислав сміється» (повість), «Говорить і показує Україна» (телепрограма), «Чому вусатий колосок?» (збірка Н. Кир'ян); односкладних і двоскладних: «Любіть Україну» (вірш В. Сосюри), «Творчістю виправдаємо довір'я» (стаття Т. Левчук), «Плем'я – «німе кіно ХХІ століття» (фільм), «Я не здамся без бою» (пісня групи «Океан Ельзи»); ускладнених «Мамо, іде вже зима...» (вірш Лесі Українки), «Там, під Львівським замком» (пісня Т. Чубая).

Існують ідеоніми, що за своєю структурою нагадують складні речення. Складносурядні: «Я їм про Хому, а вони про Ярему» (оповідання І. Світличного), складнопідрядні: «Література, за якою тужать» (стаття Б. Антоненка-Давидовича), «Хай буде так, як хочеш ти» (пісня гурту «Скрябін»), «Очі, які бачили» (назва художнього фільму). Серед таких пропріативів є й ті, котрі побудовані за аналогією до багатокомпонентних речень. Наприклад, у збірнику етнографічних матеріалів, опрацьованих П. Чубинським, зустрічаємо назву казки «Про дівчину, що як кашляне, то золото падає, а як заплаче, то жемчуг сиплется» [10, с. 27].

Отже, українська ідеонімія репрезентує клас власних найменувань із доволі строкатою будовою, що зумовлено, перш за все, специфікою денотативного об'єкта. Так, наприклад, документоніми чи логосоніми в основному являють собою ускладнені структури, а в артіонімів переважають однокомпонентні найменування.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Гимер Н.О. Складені найменування як продуктивний тип номінації в термінології косметики та косметології // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2014. – № 791. – С. 48–52.
- [2] Гурко О.В. Словосполучення як один із способів термінологічної номінації графічного дизайну / URL: mvoznavstvo.com.ua/download/pdf/2007_2/13.pdf.
- [3] Локайчук С.М. Терміни-словосполучення в сучасній українській термінологічній науці // Філологічні науки. Мовознавство. – 2011. – № 1. – С. 71–76.
- [4] Петрова Т. Особливості семантичної параметризації української фітомеліоративної термінології у спеціальних словниках кін. ХХ – поч. ХХІ ст. // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Розділ І. Мовознавча рецепція Шевченкового слова. – 2014. – № 12. – С. 118–124.
- [5] Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии – М.: Наука, 1988. – 192 с.
- [6] Попович Н.Ф. Літературно-художня антропонімія української драматургії ХІХ – ХХ ст.: дис. ... канд. філол. н.: 10.02.01. – українська мова / Н.Ф. Попович. – Ужгород, 2004. – 265 с.
- [7] Суперанская А.В. Структура имени собственного (Фонология и морфология). – М.: Наука, 1989.
- [8] Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. – 3-тє вид. – К.: Вища школа, 2002. – 439 с.
- [9] Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови: монографія. – Хмельницький: ХНУ, 2009. Ч. 2. – 374 с.

- [10] Труды этнографическо-статистические в Западно-Русский край снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом; Юго-Западный отделъ. Материалы и исследования собр. д.-чл. П.П. Чубинским: репринт. вид. В 7т. – Т.3 / Відпов. За вип. Г. Скрипник; НАН України, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – К., 2008. – 702 с.
- [11] Халіновська Л.А. Структура сучасних українських авіаційних термінів / URL: term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id91.
- [12] Шестопалова Л.Д. Специфіка антропонімів у химерній прозі (На матеріалі творчості В.Г. Дрозда): Автореф. дис. ... канд. філол. н.: 10.02.01.– українська мова. – Одеса, 2006. – 19 с.
- [13] Шотова-Ніколенко Г.В. Онімний простір романів Ю. Яновського: Автореф. дис. ... канд. філол. н.: 10.02.01. – українська мова. – Одеса: Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, 2006. – 21 с.

REFERENCES

- [1] Hymer, N.O. Folded names as productive type of category in terms of cosmetics and cosmetology // Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". A series of "Problems of Ukrainian terminology." –2014.– № 791. – P. 48-52.
- [2] Gurko, O.V. The phrase as a way of terminological nomination graphic design / URL: movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2007_2/13.pdf.
- [3] Lokaichuk, S.M. Terms-phrase in modern Ukrainian terminological science // Philology sciences. Linguistic. – 2011. – № 1. – P. 71-76.
- [4] Petrova, T. Features of semantic parameterization of fitomelioryativ Ukrainian terminology dictionaries in a special context XX – early XXI century. // Scientific Bulletin of East-European National University named after Lesya Ukrainka. Section I «Linguistic reception of Shevchenko word». – 2014. – № 12.– P. 118-124.
- [5] Podolskaya, N.V. Dictionary of Russian onomastic terminology. – М.: Nauka, 1988. – 192 p.
- [6] Popovych, N.F. Literary anthroponyms of Ukrainian drama XIX–XX centuries: diss. cand. Philol. Sc.: 10.02.01. – Ukrainian language / N.F. Popovych. – Uzhgorod, 2004. – 265 p.
- [7] Superanskaya, A.V. The structure of the proper name (Phonology and morphology). – М.: Nauka, 1989.
- [8] The modern Ukrainian literary language: Textbook / A.P. Gryshchenko, L.I. Macko, M. Plushch and others. – 3rd ed. – К.: Vyshcha shkola, 2002. – 439 p.
- [9] Torchynskyi, M.M. The structure of the onyms space of Ukrainian language: monograph. – Hmelnytsky: KNU, 2009. Part II. – 374 p.
- [10] Proceedings of ethnographic statistics in the Western Region Russkiy the equipped the Imperial Russian Geographical Society; South-Western department. Materials of research coll. by P.P. Chubinskiy: reprint. edition. In 7t. – Vol.3 / A responsible for the release of G. Skrypnyk; National Academy of Sciences of Ukraine, IMFE M.T. Rylskyi. – К., 2008. – 702 p.
- [11] Halinovska, L.A. The structure of the modern Ukrainian aviation terms / URL: term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id91.
- [12] Shestopalova, L.D. The specificity anthroponyms in bizarre prose (The material of V.G. Drozd): Abstract dis.c and. philol. sc.: 10.02.01. – Ukrainian language. – Odessa, 2006. – 19 p.
- [13] Shotova-Nikolenko, G.V. Onyms space of novels of Yuri Yanovsky: Author. Thesis. ... Candidate. Philology: 10.02.01. – Ukrainian language. – Odessa: National University I.I. Mechnykov, 2006. – 21 p.

The structural classification of Ukrainian ideonims

M.M. Tsilyna

Abstract. In the article reviewed the structure of Ukrainian names related to the spiritual sphere. Based on scientific papers N. Podolska, O. Superanska, M. Torchynskyi and others formed the main types of building such propriatives: unicomponent (simple and complex), composed ideonims, ideonims-compound; ideonims-phrases. Found most productive model of onims and found that the overall structure of Ukrainian ideonim's due, primarily, specific denotative object.

Keywords: *ideonims; artionims; bibliionims; gemeronims; poetonims; hrononims*